

ВІДЗИВ
офіційного опонента
Поліщука Володимира Васильовича
на дисертацію Барабаша Тараса Мстиславовича
„ЛАТИНСЬКЕ ПИСЬМО У МІСЬКИХ КАНЦЕЛЯРІЯХ РУСЬКОГО
ВОЄВОДСТВА XVI–XVII ст.”, подану на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.02 – документознавство,
архівознавство; 27 – соціальні комунікації. – Київ, 2018.

В спеціальних історичних дисциплінах джерелознавства палеографія посідає особливе місце. Без знання палеографії неможливо уявити собі дослідження такого виду історичних джерел, як письмові тексти. Палеографії відводиться особливе місце для архівних студій, мовознавства, документознавства, кодикології, кодикографії, текстології, герменевтики, з яких і має починатися занурення в історичне дослідження доби Середньовіччя та Ранньомодерного часу. В сучасній українській історіографії кричує брак є підставових праць з палеографії, які б дозволяли готовувати фахівців-джерелознавців з усього спектру спеціальних історичних дисциплін. Тому поява кожної нової такої роботи викликає неабиякий інтерес. Палеографія – це незамінний фундамент, з якого історик може підступитися до вивчення, як самих історичних джерел, так і мови, якою вони були створені. Палеографія – це та ланка, яка поєднує мову та історичне джерело, а відтак відкриває шлях до осягнення усього спектру питань, пов’язаних з осягненням минулого, в якому суспільство може побачити свої витоки та пізнати свою сутність. Не знаючи, як створювалися тексти історичних джерел, ми не можемо претендувати на знання історії. З палеографічного погляду більшість оригінальних текстів Ранньомодерного часу залишаються непрочитаними, а відтак значний пласт інформації все ще чекає на своє відкриття та інтерпретацію.

Значним кроком уперед у цьому питанні можна вважати запропоноване на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук дисертаційне дослідження Тараса Мстиславовича Барабаша, яке присвячене вивченю латинського письма міських канцелярій Руського воєводства Корони Польської

XVI – кінця XVII ст. Автор спромігся закласти фундамент для вивчення такого підставового комплексу історичних джерел ранньомодерної доби, як книги судово-адміністративних установ інститутів міського самоврядування (уряд війта, лави і ради). Тему ґрунтовно розкрито у дисертації та в публікаціях дисертанта. Досі не тільки питання палеографії, але й самі книги міських канцелярій Руського воєводства (землі колишньої Галицько-Волинської держави, що відійшли до Корони Польської у 1340 р.) не були предметом спеціальних та систематичних досліджень.

Структура дисертаційного дослідження представлена вступом, шістьма розділами, висновками, списком використаних джерел та літератури та додатками, які чітко відповідають заявленій темі і розкривають поставлені завдання. Дисертант спробував охопити ключові історичні феномени, які мають підвести до палеографічного аналізу урядових книг міських канцелярій, зробивши цей аналіз максимально об'єктивним і наочним. До цих феноменів передусім відноситься історія латинського письма в пізньосередньовічній Європі, розвиток міст Руського воєводства, освіта мешканців, механізм функціонування канцелярій, діловодство та документ (вписи та дипломатика). У висвітленні історіографії та джерельної бази дослідження автор вичерпно представив усі наявні на сьогодні історіографічні погляди на заявлену дослідницьку проблему.

Аналіз історіографії був виправдано поділений автором за тематикою на такі категорії: 1) загальні та спеціальні праці по містах Руського воєводства XVI-XVII ст.; 2) міські канцелярії Польського королівства та Руського воєводства XVI-XVII ст.; 3) освітні процеси в Польському королівстві та Руському воєводстві XVI-XVII ст.; 4) різноманітні аспекти історії латинського письма XVI-XVII ст.; 5) аналіз палеографічних досліджень латинського письма в Україні. В аналізі джерельної бази було добре висвітлено специфіку актових книг міських канцелярій Руського воєводства, які були засновані на підставі магдебурзького права.

Далі автор продовжив висвітлення теми з політико-економічних та соціокультурних особливостей міст Руського воєводства XVI-XVII ст. В цьому розділі він подав класифікацію міст (Бабичі, Броди, Дрогобич, Золочів, Лісько, Мостиська, Маркопіль, Рогатин, Самбір, Сянок, Яслиська, Ячмір), показав особливості економічного та культурного розвитку, окреслив мовне середовище та рівень освіти, показав особливості функціонування канцелярій та писарських інститутів. В наступному третьому і четвертому розділах – «Писарі та їх почерки у книгах міських канцелярій Руського воєводства XVI і XVII ст.» (один розділ по XVI ст., а другий по XVII ст.) – дисерант перейшов до безпосереднього розкриття теми дослідження. В цих розділах письмо писарів аналізується по кожній канцелярії кожного міста з усіх чотирьох земель Руського воєводства (Галицької, Львівської, Перемишльської, Сяноцької). Квінтесенцією дисертаційного дослідження можна вважати п'ятий розділ – «Еволюція літер латинського письма у міських канцеляріях Руського воєводства XVI-XVII ст.» та прямо пов’язані з ним Додатки, які становлять самостійну пізнавальну і довідкову цінність високого рівня, вміщуючи результати джерелознавчих, архівознавчих, кодикографічних, палеографічних досліджень книг міських канцелярій. Додатки можна вважати унікальним путівником історика-архівіста та джерелознавця-кодиколога і палеографа по книгах міських канцелярій Руського воєводства, і, загалом, чудовим підручником з вивчення латинської палеографії ранньомoderної доби.

В шостому, заключному, розділі приділено увагу так само маловивченому (по-суті, досі невивченому) питанню спеціальних символів, які писарі вживали в ході ведення документальних записів. Інформація, викладена в цьому розділі має широке загальне джерелознавче значення для усього документального масиву Ранньомодерної доби XVI-XVII ст. з теренів Корони Польської та Великого князівства Литовського (після 1569 р. – Речі Посполитої). В цьому розділі розкрито способи вживання писарями таких спеціальних знаків та символів, як скорочення слів (брахіграфія), цифри, пунктуація, лігатури, особливості літер польського алфавіту, оздоблення тексту (декор, орнамент).

На мою думку, результати дисертаційного дослідження надовго залишаться актуальними для джерелознавців та архівістів-палеографів ранньомодерної доби історії українських земель, які входили до складу не тільки Корони Польської, але й Великого князівства Литовського – Київського, Брацлавського, Волинського, з 1618 р. – Чернігівського воєводств, де так само в канцелярському діловодстві вживалася як латина, так і польська мова.

Дослідницькі стратегії автора сприймаються цілком доказово, демонструючи високий рівень владіння матеріалом. Дисертант вміло послуговується усіма доступними в історичній науці дослідницькими методами – від загально-наукових до спеціально-наукових, демонструючи вправний міждисциплінарний підхід до аналізу історичних джерел, в якому були використані методи джерелознавства, кодикології, криміналістичного, почеркознавства, просопографії. Центральним спеціально-науковим методом в дисертації, без сумніву, є палеографічний метод на основі даних планіметрії: у тому числі автору вдалося розробити і застосувати спеціальну методику ідентифікації індивідуальних почерків та опису графіки літер.

Крім сухо джерелознавчого та палеографічного значення дослідження книг міських канцелярій Руського воєводства, Тарас Барабаш поставив завдання показати особливості розвитку письма на цих теренах в контексті гуманістичної реформи письма, як прояву культури Ренесанса, провідником якої була Італія, а в час поширення барокої культури з початку XVII ст. – Німеччина й Франція. Актуальність поставленого завдання тим більше стає значимою, оскільки ранньомодерний етап функціонування документального письма XVI-XVII ст., коли мережа міських канцелярій міст та містечок Руського воєводства була вже достатньо розвинена, ще не був предметом систематичного дослідження в українській чи зарубіжній історіографії. Тим самим досліднику вдалося продемонструвати й хронологічно співвіднести з загальноєвропейськими мовними й освітніми тенденціями закономірності функціонування документального письма у Червоної Русі XVI-XVII ст. А це має неабияке значення для вивчення рецепції Ренесанса, Реформації та Бароко

на українських землях в ранньомoderний час. Таким чином, автору повністю вдалося дослідити особливості еволюції латинського письма у канцеляріях міст Руського воєводства XVI-XVII ст. як складову частину загальноєвропейської гуманістичної реформи письма та визначити місце у ній писарських осередків.

Вивчення палеографії книг міських канцелярій Руського воєводства, здійснене Т. Барабашом, створює важливий контекст для розуміння еволюції письма трьох канцелярських мов (руської, латинської і польської) на теренах, що входили до складу Великого князівства Литовського, а з 1569 р. – Речі Посполитої, продовжуючи сучасні палеографічні студії Н.М. Яковенко та М. Ільківа-Свидницького на матеріалі книг судово-адміністративних установ Правобережної України.

Торкаючись спеціальних дослідницьких завдань, які автор вирішував в ході дисертаційного дослідження, варто вказати на об'ємне представлення феномену канцелярій, які власне і були провідником більшості впливів з реформування письма. В роботі Т. Барабаша канцелярії постають як ключовий механізм продукування текстів і як поле взаємовпливів усіх цивілізаційних процесів: від релігійного до економічного і політичного. В такому ракурсі палеографічні особливості текстів можуть виступати лакмусовим папірцем тих чи інших явищ культури та проявляти закономірності ширших історичних процесів, які не піддаються верифікації за іншими ознаками.

Загалом Тарасу Барабашу вдалося показати канцелярії як продукт міського магдебурзького права і як інститут писарів, наповнивши своє дослідження просопографічними даними, зібраними по крихтам на сторінках урядових книг і наявних опублікованих джерелах. Автором було реконструйовано писарський склад міських канцелярій Руського воєводства, зібрано та узагальнено інформацію про нотаріїв.

Вивчаючи канцелярії, Тарас Барабаш відкриває перспективу вивчення мовних взаємовпливів, власне латини та польської, причому не тільки на теренах Руського воєводства, але й на теренах інших українських воєводств – Київського, Брацлавського, Волинського і Чернігівського. Надзвичайно цінні

спостереження автора про початок запровадження польської мови в міських канцеляріях (на підставі сеймової постанови 1543 р.), про її поступове і досить повільне впровадження в діловодство з кінця XVI ст., коли вона тільки починає набирати обертів та про подальше співвіснування з латиною (білінгвізм) до кінця XVII ст.¹ З точки зору історії мови хронологія дослідження палеографії книг міських канцелярій Руського воєводства, по-суті, відповідає періоду існування білінгвізма: від початку впровадження польської письмової мови в середині XVI ст. до остаточного витіснення нею латини наприкінці XVII ст. (так само внаслідок сеймової постанови) – а це півтора століття.

Унікальною виглядає згадка від 1598 р. про руського писаря Груска (Грузька?) Івановича з Самбора (*notarius ruthenicus*) (с. 99). Це однозначно свідчить про ведення справ руською мовою, але вимагає подальших досліджень, оскільки залишається нез'ясованим, чи він належав до міської канцелярії, чи обслуговував інтереси руської громади чи вів якісь фінансові записи? Статус нотарія ясно вказує на присяглий уряд і на публічний характер ведення справ у Самборі. А втім документальних джерел канцелярської діяльності руського писаря на сьогодні, здається, не виявлено або вони були знищені у воєнні лихоліття чи внаслідок побутових негараздів і втрати актуальності зберігання. Саме по собі місто Самбір посідає чільне місце при характеристиці діяльності канцелярій Руського воєводства в праці дисертанта. Унікальність самбірської міської канцелярії потребує подальшого вивчення і очевидно випливає з наявності у місті публічного нотарія, призначеного папською курією, на чому спеціально наголошує автор. Цей факт наводиться автором, але кореляція з особливостями палеографії самбірських писарів проводиться автором не достатньо чітко. Щоправда, це по-суті, перше дослідження самбірської канцелярії, яка в дисертації не виступає як окремий об'єкт дослідження, адже досі канцелярії міст Руського воєводства за кількома виключеннями не були предметом спеціального вивчення. Проте факти, наведені автором, можуть пояснити специфіку канцелярського діловодства та

¹ Це набагато в чому збігається з таким же темпом поширення польської мови в процесі витіснення руської мови з канцелярської практики новоприєднаних до Корони воєводств українських земель.

мовних проявів в палеографії самбірській міської канцелярії і зробити її предметом окремого дослідження у майбутньому. Наявність в Самборі публічного нотарія, якого призначав папа римський, однозначно пояснює не тільки специфіку канцелярського діловодства, а також мовні і палеографічні особивості самбірських писарів: перевага латини над польською (диктувалось листуванням з папською курією) та тривалість перебування писарів на уряді (Іван Венгринович – 27 років урядування) (с. 98). Очевидно, що Іван Венгринович був особливо довіреною особою і судячи з імені, не місцевого походження (угорець?) (див. його біографу на с. 101), що як раз апелює до старої, ще середньовічної традиції запрошення німецьких писарів. Саме це, як на мою думку, чудово пояснює особливості палеографії самбірських писарів, каліграфія яких відзначалась найбільш охайним і вправним письмом (с. 212).

Автору дисертаційного дослідження вдалося відстежити освітні процеси у зв'язку з палеографічними особливостями книг міських канцелярій, власне відповісти на питання, яким чином тогочасна система освіти впливала на впровадження нових різновидів письма (італіки, канцелярески, бастарди з бароковими чи постготичними впливами) в міських канцеляріях Руського воєводства. Так само напрошується вісновок про пряний зв'язок реформування письма (поширення білого барокового курсиву типу *італіки* чи *канцелярески* з кінця XVI ст.) з застосуванням тонкозагостреного пера, сеймовою постановою про необхідність для міста мати окремого писаря та з появою реформаційних та ієзуїтських колегіумів (у вірних православного обряду – братських шкіл та Острозької академії). І загалом, з різким підвищенням освіченості, як дрібної шляхти, так і міського населення (кінець XVI ст. – це передусім надзвичайний економічний підйом та зростання міської мережі в Речі Посполитій).

Окремо слід сказати про ідентифікацію писарів, близьку проведену автором на підставі аналізу палеографії записів. Більшість писарів виявилося неідентифікованими й тому вони отримали літерне позначення при аналізі їхніх почерків. Не було виявлено імен писарів в книгах ради: м. Бабич, міської канцелярії Бродів, уряду ради та ландвійта м. Теребовлі (1631, 1634, 1637-1672,

1679 pp.), (1680-1699), уряду війта м.Золочева (1671-1683 pp.), уряду війта і лави м.Сянока (1685-1697 pp.), уряду війта м. Ячміра (1690-1699 pp.) (с. 102). Одне з пояснень, на яке вказує автор, це фрагментрісъ джерельної бази (с. 99) Щодо ідентифікованих писарів автор навів наявні просопографічні дані з матеріалів тих же книг або опублікованих джерел.

На мою думку, потребує подальшого уточнення інституційний статус неідентифікованих писарів: чи це були присяглі писарі чи умовні підписки, які виконували писарські послуги (автор наводить приклад таких писарів з міста Нової Варшави – т.зв. «пригодні писарі»). Як слушно зазначив дисертант, мале та економічно слабке місто (містечко/oppidum) не могло дозволити собі утримувати писаря, тому і рівень письма в малих містах був значно нижчим (с. 97). З іншого боку, доволі висока «плінність кадрів» на писарському уряді (1-5 років) також вказує на тимчасовий характер писарських послуг та мандрівний характер писарів; особливо тих, які не складали писарської присяги. Тому це питання потребує подальшого вивчення.

Факти, які наводить Тарас Барабаш у своїй дисертації стосовно підбору писарів для роботи в міських канцеляріях, чудово виявляють причини палеографічних відмін в різних книгах міських канцелярій Руського воєводства. Особливо це стосується періоду другої половини XVI ст. (до 1590-х pp.), коли на писарстві в міській канцелярії влаштовувались крім ректорів парафіяльних шкіл, також радники чи лавники, тобто працювали писарями за сумісництвом (с. 96). Ця обставина також непрямо вказує на неприсяглий характер неідентифікованих писарів. і може пояснювати, чому їхні імена не оприлюднювались на сторінках урядових записів. Тарас Барабаш підкріплює цю думку посиланням на дані, наведені польським істориком А. Солтаном, який зазначав, що особи, які були радниками чи лавниками і вели записи в міських книгах, не підписувались як нотарії (с. 97).

Наявність родинних пов'язань писарів з представниками місцевої влади можна вважати цілком закономірним явищем для того часу, але такі факти вкрай рідкісні й тому дисертант посилається на факт з польського міста

Шренська, наведений польською дослідницею А. Бартошевіч, як на унікальний, хоча унікальним його робить лише обмеженість джерельної бази.

Таким чином, Тарас Барабаш проводить читача на сторінках свого дисертаційного дослідження від гуманістичної реформи письма в Італії, через розвиток міст та освітніх центрів Руського воєводства і Корони Польської, прямо до писарів міських канцелярій з їх ідентифікаціями та строгим і системним палеографічним аналізом почерків. Представлені у праці Тараса Барабаша палеографічні, дипломатичні та кодикологічні факти значно розширяють наші знання про особливості праці місцевих канцелярій як інтелектуального осередку міст.

Але найбільшої уваги в дисертації було приділено аналізу палеографії та індивідуалізації почерків усіх виявлених писарів міських канцелярій Руського воєводства (за виключенням канцелярії м. Львова, яку досліджував М.Ільків-Свидницький, на праці якого спирається і автор дисертації). Тарас Барабаш застосував розроблену власну методику опису графіки літер, результати якої широко представлені у додатах. Розробка власної методики спиралася на попередній скрупульозний аналіз історографії гуманістичної реформи письма в XV-XVII ст. в Італії, Німеччині, Франції. Тарас Барабаш слушно вказав на різnobій в термінології номенклатури латинського письма XVI-XVII ст. і на той факт, що навіть в європейській історографії ця проблема перебуває в зародковому стані. Т. Барабаш відтворює широке полотно еволюції графіки латинського письма протягом трьох століть європейської історії. Ним проведено близьку чистий аналіз літератури з питань гуманістичної реформи письма. Попри різnobій думок, автор спробував подати своє бачення еволюції письма, виходячи з появи характерних змін та інституційних проявів. Він заперечив датування кінця гуманістичної реформи письма кінцем XVI ст. на тій підставі, що у цей час створена канцелярска та побудовані на її основі курсиви не відповідали зasadничим принципам реформи, висловлені Петrarкою в 1360-х рр. в діалозі «про книги» з трактату «De remediis utriusque fortunae». На мою думку, таке твердження є недостатньо обґрутованим. Адже виникає

запитання, чи можемо ми вважати трактат Петrarки за документ, який міг започаткувати інституційну реформу для органів влади і мав юридиче значеня для канцелярського діловодства? Чи міг трактат Петrarки – вільне філософське есе – мати підставове юридичне значення для папської канцелярії? Ми також не знаємо як широко був поширеній твір Петrarки, чи ходив він у списках, чи був одиничним текстом, як, скажімо, твір Данте Аліг'єрі «Божественна комедія», який довгий час залишається не відомим. Не висвітлено також, як добре знали про твір Петrarки офіційні особи, які впливали на роботу канцелярії. Адже, як зазначає сам автор, практичне реформування почалося лише з почаку XV ст., в стінах папської курії, і було пов'язане з іменами Колюччо Салютаті (1331-1406) і Поджо Браччоліні (1380-1459 pp.), який розробив прототипи книжного гуманістичного письма і який в 1403 р. став секретарем папської канцелярії (с. 40-41). А далі автор слушно наводить дані про флорентійську канцелярію, яка почала впроваджувати елементи книжкового гуманістичного письма, розроблені Браччоліні (с. 41-42). Таким чином, вплив канцелярії на вироблення гуманістичного виду письма стає очевидним. Проте неясними залишаються методи впровадження змін, які дещо нагадуть сучасні розробки програмного забезпечення для роботи комп'ютерів, в яких шрифти є однією з комп'ютерних програм, що мали попередньо розроблятися програмістами у виробничих лабораторіях за допомогою спеціальної техніки. Загалом автор об'єктивно відтворює виразну картину гуманістичної реформи письма, яка дозволяє упорядкувати термінологію номенклатури латинського письма - його типів, видів і стилів, залежно від трансформації від готичного до барокового.

Дисертант в третьому і четвертому розділі визначає тип письма кожного писаря, послідовно переходячи від однієї до другої канцелярії. Методика аналізу почерків детально була прописана в першому розділі з чіткім визначенням термінології (див. 1.2.2. Номенклатура латинського письма XVI-XVII ст. (с. 47)), в якому обґрутовані характерні особливості усіх видів почерків та етапи їх взаємопливів і замін. У висновках (с. 210) подано хронологію видів письма досліджених книг, за якою можемо відтворити

послідовність зміни почерків: готико-гуманістичний курсив, польський постготичний курсив, італіка з постготичними впливами, барокова канцеляреска, канцеляреска з постготичними впливами, переважання чистої барокої канцелярески, переважання барокої бастарди, апробація ранньокласичної бастарди. Більш детально Т. Барабаш зупинився на дефініціях каліграфічних стилів другої половини XVI ст., зокрема стилю *канцелярески*, «пов’язаним із роботою канцелярій, процесом документотворення, призначений чи простим писарям, чи секретарям», який частина дослідників називає *італійською бастардою* (с. 50). Проте певна термінологічна неузгодженість в роботах сучасних дослідників не стала на заваді чіткому палеографічному аналізу, проведенному в роботі. Важливо, що Т. Барабаш намагається пов’язати зміну стилів письма зі змінами культурних епох у Європі: ренесансу, реформації, бароко, класицизма, показуючи на прикладі палеографічних змін, з яким запізненням ці хвилі досягали сфери діяльності канцелярій Руського воєводства.

При аналізі кожного конкретного писаря Т. Барабаш вільно оперує наявною джерельною базою, порівнюючи почерки міських писарів Руського воєводства з почерками інших канцелярій Корони Польської (с. 120). Це дозволило йому переглянути усталені в історіографії твердження щодо визначення типу письма писарів Перемишльської землі (Дрогобич, середина XVI ст.) (с. 117). Важливо, що Т. Барабаш намагається встановити джерела походження того чи іншого почерка, наприклад почерка писаря С міської канцелярії Рогатина, сліди якого ведуть до зразків львівського письма від 1674 р. та письма Коронної Метрики від 1638 р. (с. 130). Або наводиться цікавий приклад неідентифікованих писарів м. Маркополя, каліграфічним джерелом для яких моглостати письмо індуктів львівських міських книг 1660-1670 рр., орієнтоване у свою чергу на письмо краківської міської канцелярії 1630-1640-х рр. (с. 138). Або також наводиться приклад писаря Івана Чарноти з міської канцелярії м. Мостиська (1599-1608 рр.), схожа графіка літер у якого перегукується з палеографією грамоти мазовецьких князів Станіслава та Іоанна

від 1522 р. (с. 140). Загалом автор успішно визначає склонність писарів дотримуватися тих чи інших впливів у стилі письма (с. 136).

Аналіз написання літер дозволяє Т. Барабашу зробити важливі висновки про освітній рівень писарів, чи навчався він у Krakівській академії, чи був учнем місцевих парафіальних шкіл, як, наприклад, писаря міської канцелярії Дрогобича Бенедикта Гербеста (1550, 1551 pp.) (с. 115). Також автор намагається охарактеризувати і фаховий рівень писарів, показати наскільки високим був професійний рівень писаря та тривалою була його писарська практика (с. 122, 129). Це дозволяє авторові визначати на прикладі конкретного почерку ступінь впливу гуманістичного письма та його переходні форми від готичного до гуманістичного і далі до барокового (с. 128). Разом з тим Т. Барабаш визначає і ступінь недбалості почерка (с. 124). А його спостереження над потовщенням літер, дозволяють впевнено говорити про використання пера та ступеню його заточеності (с. 130). Т. Барабаш зупиняється навіть на аналізі одиничних прикладів почерку, якщо цей почерк має якісь унікальні риси та виражає яскраві індивідуальні риси, які свідчать про вироблення індивідуального стилю та нових форм літер (писар Д міської канцелярії Бродів) (с. 131). Автор також робить висновки і щодо читабельності письма писарів міських канцелярій, визначаючи геометричну простоту або ускладненість при візуальному сприйнятті почерку (с. 132, 139). Доречно вказується на ступінь виробленості почерку, що дозволяє визначати оригінальність та самобутність при написанні окремих літер (с. 139). Загалом автору вдається визначати ідентифікаційні ознаки почерку, за якими його можна виділити серед інших – приклад самбірського писаря Стефана Зaborського (1647-1649) (с. 144). Також палеографічний аналіз в дисертації Т. Барабаша демонструє ступінь взаємопроникнення різних типів почерків на прикладі одного писаря, що дозволяє виділяти ті риси, які не фіксуються в тогочасних каліграфічних підручниках (с. 145). Палеографічні методи аналізу міських книг спрямовані у тому числі на виявлення індивідуалізації почерку, що часто-густо не дозволяє визначити його каліграфічне джерело (с. 147). Індивідуалізація почерку

спеціально зазначена автором як зasadнича культурницька ознака епохи, яка тяжіє над стилями письма, але її теоретична розробка може бути поглиблена в нових дослідженнях, які б враховували новітні методологічні розробки та філософський аналіз дискурсу. В теоретико-пізнавальному плані проблема індивіualізації почерків залишається дискусійною, а її вирішення залежить від тих філософських підвалин, яких буде дотримуватися дослідник. У зв'язку з тим цікавими є спостереження автора дисертаційного дослідження щодо визначення смобутності почерку у зв'язку з пришвидшенням темпів написання тексту (с. 154).

Наведені автором факти та палеографічний аналіз почерків не залишають сумнівів у запропонованих висновках, що «до 1580-х рр. документи польською писані переважно постготичним курсивом, ^{т.н.} далі трапляються випадки застосування італіки з постготичними впливами. Готико-гуманістичні та гуманістичні елементи проявляються передусім в латиномовних записах, більш охайно виведених та менш курсивних» (с. 124).

Барабаш в ході палеографічного аналізу почерків робить доречні порівняння з тогочасними підручниками каліграфії (трактат Appi 1520-х рр. та багато інших), тим самим виявляючи впливи навчальних посібників на вироблення писарських навичок, що можна вважати прямим ренесансним впливом на характер письма. (с. 118) Наприклад, у писаря А (1586-1590 рр.) він бачить безпосередній вплив cancellaresca romana Дж. Палатіно та каліграфії П. Хамона 1561 р. (с. 119). Увагу також приділено важливому питанню впливу друкованого тексту на палеографію канцелярського письма, оскільки на зламі XV-XVI ст. відбувається масове поширення друкованих видань зі шрифтами на основі гуманістичних та готичних стилів письма (с. 37). Автор визначає ступінь впливу друкованих літер, які слугували писарям міської канцелрії м. Ліська за взірець написання заголовків до книг і вписів (с. 154). Так було проведено додатковий аналіз копіювання друкованих літер з метою визначити друкарню, шрифт якої міг слугувати прототипом для наслідування писарями міських канцелярій. Для цього автором були використані книжкові інвентарі приватних

бібліотек мешканців Львова (с. 155). Таким чином автору вдалось підтвердити початкове припущення про базельське походження друкованих літер, вжитих в канцелярії Ліська (с. 156).

НЕДОЛІКИ. Разом з тим, для дисертаційного дослідження Т.Барабаша характерні і окремі недоліки, частково відзначені вище. До критичних зауважень можна віднести відсутність бодай біглого порівняння палеографічних особливостей книг міських канцелярій Руського воєводства з палеографією книг земських і гродських судів шляхетського земського права. Наскільки різнилися чи збігалися типи, види і стилі письма? Хоча спеціально такі дослідження і не проводилися.

Також залишилась не достатньо артикульованою у роботі дисертанта ідея про впровадження в канцеляріях польської мови та її вплив на характер палеографічних змін: наскільки вибір мови писарем впливав на палеографічні зміни, чи не змінювався почерк писаря з переходом від латини на польську і навпаки?

Не достатньо повно висвітлена роль фінансового письма для пояснення палеографічних особливостей ~~по книгах~~ міських канцелярій, хоча б з методологічного боку – для пояснення недбалості письма чи меншої каліграфічної вправності писарів, хоча це питання залишається маловивченим і дискусійним. Автор чітко виявив різні мистецькі види письма - від елементарного (шкільний взірець), якому навчали в парафіальних школах, до каліграфічного, яке опановувалось в університетатах та канцеляріях. Однак залишається все ж таки не до кінця зрозумілим, де остаточно набував своїх писарських навичок писарь – в університеті чи в канцелярії? Чи не була і канцелярія також навчальним центром по типу ремісничих цехів, в якому писарі опановували мистецтво каліграфії для суто канцелярських потреб, як ті ж самі цехові майстри?

В цілому дисертанту вдалося успішно розв'язати поставлені завдання. Вказані недоліки не впливають на загальний високий науковий рівень дисертаційного дослідження. Результати отримані в результаті виконання

даного дисертаційного дослідження можуть бути використані для написання узагальнюючих праць з джерелознавства, архівознавства, палеографії, кодикології, та загалом – спеціальних історичних дисциплін, які спрямовані на вивчення судово-адміністративних книг інституцій місцевого самоврядування, а також загалом з історії міст ранньомодерної історії українських земель, які входили до складу Королівства Польського.

Дисертаційне дослідження Т.Барабаша оформлене відповідно до вимог Вищої атестаційної комісії і відповідає спеціальності 27.00.02 – документознавство, архівознавство; 27 – соціальні комунікації. Опубліковані Тарасом Барабашом результати дослідження відображають основний зміст дисертації. Загалом зміст автореферату й основних положень дисертації є ідентичним. Дисертація є самостійним, логічно та структурно завершеним дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності вирішують важливу для української історіографії проблему.

Вважаю, що Тарас Барабаш за дисертаційне дослідження «Латинське письмо у міських канцеляріях Руського воєводства XVI-XVII ст.» заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук.

27
результати дослідження відображені в авторефераті
кандидат історичних наук, професору в освіті
старший науковий співробітник
Інституту української археографії нові науково обґрунтовані
та джерелознавства ім. М.С. Грушевського
НАН України

Володимир Поліщук

Григорій Неструєв
заслужений
діяч науки та техніки України